

## MÜASİR İBRİ DİLİNDƏ MÜRƏKKƏB SÖZLƏRLƏ SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİNİN FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİ

Dünya dillərində sözdüzəltmə prosesi uzun sürən bir prosesdir. Dil inkişaf etdikcə, şəraitdən asılı olaraq müasir həyat şərtləri ilə ayaqlaşdıqca yeni söz bazasına ehtiyac yaranır. Belə ki, digər bir dillə əlaqədə olduqca dildə yeni sözlərə olan tələbat artır və nəticədə onda yeni sözlər yaranır. Yaranan bu sözlər heç də həmişə sadə sözlər olmur. Bu isə öz növbəsində, dildə düzəltmə və mürəkkəb sözlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Ümumiyyətlə, dünya dillərinin lüğət tərkibi, yeni yeni sözlərin yaranması iki yolla inkişaf edir: dilin öz daxili vəsaiti hesabına və başqa dillərdən alınan sözlər hesabına. Dilin daxili vəsaiti hesabına yeni sözlərin yaranmasının leksik, morfoloji, sintaktik və kalka yolları mövcuddur.

Nəzərə almalıyıq ki, hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Dil hər bir xalqın varlığını ən əsas təminatçısıdır. Məhz bu səbəbdən də dildə baş verən proseslər xalqın məişəti ilə daim ayaqlaşır. Dövr dəyişdikcə, sənaye və texnologiya inkişaf etdikcə dildə olan sözlərin sayı dəyişir və dildə çoxlu yeni sözlər yaranır. Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb sözlərin yaranması dilçiliyin ən mürəkkəb proseslərindən biridir. Dildə mürəkkəb sözlər öz-özünə və ya müəyyən şəxslərin arzu və istəklərinə görə yaranmır. Mürəkkəb sözlərin yaranması bizim xarici aləmlə əlaqəmiz və ona münasibətimiz nəticəsində baş verir (2, 75).

Mürəkkəb sözlər dildə sərbəst şəkildə mövcud olsa, ən azı iki kökdən ibarət olan sözlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb sözlərin yaranması dilçilikdə mürəkkəbləşmə adlanır. Mürəkkəbləşmə iki sözün birləşib mürəkkəb söz əmələ gətirmə prosesidir. Deməli, mürəkkəbləşmə qrammatik vasitədən çox leksik vasitədir. Dünya dillərində mürəkkəbləşmənin iki tipinin işlənməsi müşahidə olunur:

1) Mexaniki və yaxud aqqlütinativ birləşmə. Bu zaman birləşən sözlər bir sözə çevirilib bir leksik mənə əmələ gətirsə də, öz əvvəlki leksik-semantik mənalarnı qismən qoruyurlar. Məsələn, “divar qəzeti” sözünü ibricə ifadə edən ביתון קיר (iton kir) sözünə daxil olan sözlər (iton – qəzet, kir – divar) öz mənalarnı qoruyub saxlamışdır. Və yaxud da alman dilində kopfschmerzen (başağrısı) sözü “kopf – baş” və “schmerzen – ağrı” sözlərinin, ingilis dilində “headack” sözü “head – baş” və “ack – ağrı” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır.

2) Üzvi və ya fuzion birləşmə. Bu zaman sözlər öz əvvəlki mənalarnı tam itirir, birlikdə bir mənə ifadə edir. Məsələn, ibri dilində בית (bayt – ev) və כנסת (kneset – iclas, toplantı) sözlərinin birləşməsindən əmələ gələn בית כנסת dilimizə “sinaqoh” kimi tərcümə olunur. Göründüyü kimi, birləşməyə daxil olan sözlər öz ilkin mənalarnı itirərək vahid mənə ətrafında birləşmişlər. Bu yolla yaranan isimlərə Azərbaycan dilində istiot, rus dilində самовар (samovar), ingilis dilində tipe writer (makina) və s. sözləri missal göstərmək olar.

İbri dili morfoloji cəhətdən daha çox inkişaf edən dil olduğundan yeni sözlər əsasən morfoloji üsulla yaradılır. İbri dilində flektiv dillərdə olduğu kimi daxili fleksiya, geminasiya və affikslərin söz yaradıcılığında mühüm rol vardır. İbri dilində söz quruluşca 3 yerə bölünür: sadə, düzəltmə və mürəkkəb. Müasir ibri dilindəki mürəkkəb sözlərin digər dünya dillərində mövcud olan mürəkkəb sözlərdən fərqli iki mühüm xüsusiyyəti var. Birincisi, mürəkkəb sözləri təşkil edən komponentlər sərbəst formalarlardır. Belə ki, onlar özlərinin mənalarnı ilə müxtəlif şəkildə işləyə bilirlər (10). İkinci xüsusiyyət isə ibri dilində ən çox iki kökdən ibarət olan mürəkkəb sözlərin üstünlük təşkil etməsidir.

Dilçiliyin ən mübahisəli məsələlərindən biri də mürəkkəb sözlərlə söz birləşmələri arasında sərhədin müəyyən edilməsidir. Həm mürəkkəb sözlər, həm də söz birləşmələri arasında zahirən böyük oxşarlıq vardır, lakin bu oxşarlıq tam oxşarlıq hesab etmək olmaz. Mürəkkəb sözlər formaca söz birləşmələri ilə oxşar olsalar da, onlar arasında çox ciddi fərqlər mövcuddur. Bu fərqləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) Mürəkkəb sözlər söz birləşmələrindən fərqli olaraq idiomatik mənə kəsb edə bilirlər (1, 86). Başqa sözlə desək, mürəkkəb sözün komponentləri ayrılıqda işlənərkən başqa mənə kəsb etsələr də, mürəkkəb sözü formalaşdırarkən vahid mənəyə xidmət edirlər və birləşmənin ümumi mənası ilə üst-üstə düşürlər. Məsələn, בית ספר (beyt sefer) sözü dilimizə “məktəb” kimi tərcümə olunur. Birləşməyə daxil olan “beyt” sözü “ev”, “sefer” sözü isə “kitab” deməkdir. Lakin mürəkkəb söz yaranarkən mənə idiomatik əlamət qazanaraq “məktəb” mənasını ifadə edir. Söz birləşməsində isə bu hal müşahidə olunmur. Söz birləşməsinə daxil olan sözlər ayrılıqda hansı mənanı ifadə edirlərsə, birləşmə daxilində də eyni mənəyə xidmət edirlər. Məsələn, יצירות הציירים (yeçitor haçayyarim) sözləri ayrılıqda “əsər” və “rəssam” mənasını ifadə edilər və birləşmə daxilində də bu mənə qorunub saxlanılır.
- 2) Mürəkkəb sözlərdə ikinci dərəcəli hissənin cəm şəkildəsi bütün ifadənin cəmdə olduğunu göstərmir, lakin söz birləşməsində ikinci dərəcəli sözün kəmiyyəti ifadənin kəmiyyətinə bilavasitə təsir edir. Məsələn, דיורת בחורה (dirot baxura) birləşməsi dilimizə “qızın mənzilləri” kimi tərcümə olunur və biz bu birləşmədəki ikinci sözü də (qızın) cəmdə verərək birləşmənin kəmiyyətinə təsir edə bilərik. Lakin עבודת יד (avodat yad – əl əməyi) sözündə biz yalnız birinci sözü cəmləndirə bilərik və bu birləşməni “avodot yadayim” kimi işlədə bilmərik. Başqa sözlə desək, söz birləşməsində ikinci dərəcəli sözün sayından bütün ifadənin mənası asılı olduğu halda, mürəkkəb sözlərdə bu əlamət yoxdur.
- 3) Mürəkkəb sözlərdə bir semantik cəhətdən bərabər komponent mövcud olsa da, söz birləşməsində bir neçə semantik cəhətdən bərabər komponentlər mövcud ola bilər.

<sup>46</sup>BDU, Şərqşünaslıq, müəllim

- 4) İstər mürəkkəb söz, istərsə də söz birləşməsi ilə işlənərkən müəyyənlik artiklı ikinci dərəcəli sözün qarşısında yazılır və bütün ifadəyə aid olur (3, 107). Lakin mürəkkəb sözlərdə sözün artiklla işlənən ikinci hissəsi mütləq xarakter daşıyır və buna görə də birləşmə yalnız vahid bir məna ifadə edir. Məsələn, “ordunun sərkərdələri” söz birləşməsi qeyri-müəyyənlikdə שרי צבא (sarey çava), müəyyənlikdə isə שרי הצבא (sarey haçava) şəklindədir və artiklla işlənib işlənməməsindən asılı olaraq dilimizə “müəyyən ordunun müəyyən sərkərdələri” və “ordunun hər hansı bir sərkərdələri” kimi tərcümə olunur. Başqa sözlə desək, biz artiklin işlənməsindən asılı olaraq hər iki sözü müəyyən və ya qeyri-müəyyən kimi tərcümə edə bilərik. Lakin mürəkkəb sözlərdə iki sözün birləşməsi vahid mənaya xidmət etdiyindən söz ümumilikdə ya müəyyən, ya da qeyri-müəyyən olur. Məsələn, בית מקדש (beyt mikdaş) və בית המקדש (beyt hamikdaş) sözləri dilimizə “müəyyən sinaqoq” və “hər hansısa bir sinaqoq” kimi tərcümə olunur.
- 5) Söz birləşmələrini של (şel) mənsubiyyət hissəciyindən istifadə etməklə sadələşdirə bildiyimiz halda mürəkkəb sözlərdə bu, mümkün deyildir. Məsələn, ספר התלמיד (sefer hatalmid) söz birləşməsini biz הספר של התלמיד (hasefer şel hatalmid) kimi də deyə bilərik, lakin בית החולים (beyt ha-xolim – xəstəxana) sözünü bir “şel” hissəciyi isə tərəflərə ayırısaq mənaya xələl gətirmiş olarıq.
- 6) Mürəkkəb sözlərdə ikinci dərəcəli sözə əlavə söz artırmaq mümkün deyil, lakin söz birləşməsində bu, mümkündür.
- 7) Bir neçə söz birləşməsinin bir söz birləşməsində birləşməsi mümkün olduğu halda, mürəkkəb sözlərdə bu, yolverilməzdir. Məsələn, “dostumun evinin qapısının rəngi” (צבע דלת בית חברי – çeva delet beyt xaveri) birləşməsində biz aşağıdakı birləşmələri cəmləndirmişik:  
Dostumun evi – בית חברי – beyt xaveri  
Evin qapısı – דלת הבית – delet habayt  
Qapının rəngi – צבע הדלת – çeva hadelet  
Lakin mürəkkəb sözlərdə belə birləşmələr yolverilməzdir.

Bütün bu əlamətləri nəzərə alaraq söyləmək olar ki, söz birləşmələri ilə mürəkkəb sözlər arasında zahirən bənzərlik olsa da, daxili oxşarlıqdan söhbət belə gedə bilməz. Mürəkkəb sözlər sabitdirlər və leksik proseslərə açıq deyillər, lakin söz birləşmələrinin daxilində bir neçə leksik proses həyata keçirmək olar. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ibri dilində eyni ifadə həm mürəkkəb söz, həm də söz birləşməsi kimi çıxış edə bilər. Məsələn, בני המלך (bney hamelex) sözü mürəkkəb söz kimi işlənərkən “şəhzadə” mənasını, söz birləşməsi kimi işlənərkən isə “müəyyən hökmdarın oğulları” mənasını verə bilər. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, mürəkkəb sözlərdə əsas sözə münasibət söz birləşməsi ilə müqayisədə daha zəifdir.

İbri dilində söz birləşmələri ilə mürəkkəb sözlərin fərqləndirilməsini çətinləşdirən xüsusiyyətlərdən biri də onların hər ikisinin izafətlə (smixut) əmələ gəlməsidir (4, 62). Belə ki, izafət mürəkkəb sözlərin yaranmasında əsas vasitələrdən biridir. Bu zaman isə söz birləşməsi ilə mürəkkəb sözün sərhədini müəyyənləşdir-mək çətinləşir. Bütün izafət birləşmələri mürəkkəb söz hesab olunmur. Aşağıdakı nümunələrə diqqət edək:

תושבי השכונה (toşvey haşxuna) – qəsəbə sakinləri  
בעיות סטודנטים (beayot studentim) – tələbələrin problemləri  
מנהגי עם (minhaqey am) – xalqın adətləri  
חבר בחור (xaver baxur) – oğlanın dostu

חדרי בית (xadrey bayt) – evin otaqları və s. birləşmələri izafət nəticəsində formalaşan söz birləşmələridir. Biz bu birləşmələrin hər birini istər “şel” ədatı ilə sadələşdirə, istərsə də tərəflərə daxil olan üzvlərin kəmiyyətini dəyişə bilərik. Çünki bu birləşmələrin tərəflərinin ayrı-ayrılıqda ifadə etdiyi məna bütöv məna ilə üst-üstə düşür və buna görə də sabit söz birləşmələridir. Lakin aşağıdakı nümunələrdə təqdim olunan birləşmələrdə biz qeyd etdiyimiz bu prosesləri yerinə yetirə bilmərik, çünki onlar mürəkkəb sözlərdir:

כתב רהוט (ktav rahut) – kursiv  
ראית עולם (reiyat olam) – reiyat olam  
כתב עירור (ktav irur) – kassasiya  
עבודת אלילים (avodat elim) – büt-pərəstlik  
בני נוער (bney noar) – gənclər

כתב הרשאה (ktav harşaa) – etibarnamə və s. sözlərdə ayrı-ayrı məna kəsb edən tərəflər birləşərək vahid məna ətrafında birləşmişlər.

İbri dilində mürəkkəb ifadələr mövcuddur. Bəzi dilçilər bu sözləri mürəkkəb sözlərə, bəziləri isə mürəkkəb birləşmələrə və ya zərbi-məsəllərə aid edir. Bu birləşmələr sayca azlıq təşkil etsələr də, müasir ibri dilində məişət üslubunda yazan yazarlar bu ifadələrdən geniş şəkildə istifadə edirlər. Biz bu ifadələrə aşağıdakıları misal göstərə bilərik:

לאו דווקא (lav davka) – qətiyyə (hərfən: vacib deyil)  
אחד בעל אחד (exad belev exad befe) – ikiüzlü (hərfən: ağızda bir cür, ürəkdə başqa cür)  
לא היה ולא נברא (lo haya velo nivra) – uydurma (hərfən: olmayıb və yaradılmayıb)

#### Ədəbiyyat siyahısı:

- 1) Babayev A. “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti”, Bakı 2011
- 2) Rəcəbli Ə. “Dilçiliyə giriş”. Bakı 2008
- 3) Аграновская Марина. Современный иврит: новый древний язык, Тель-Авив, 2008
- 4) Вайнберг Э., Бар-Север Р. Правписание на иврите / Издание на русском языке подготовлено Т. Аксеновой и Б. Гамзу. Тель-Авив, 1993

- 5) В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. — М. Прогресс, 2000,
- 6) Выготский Л. С. Психология иврита. М. Изд. Эксмо-Пресс, 2000, с.370
- 7) Крюков А. А. Современный разговорный иврит. Москва «Муравей», 2006, с.79
- 8) 1991 אלאדן ורית שמשן "שעת עברית", תל-אביב
- 9) <http://www.garshin.ru/linguistics/scripts/proto-abc.html>
- 10) [https://ru.firwiki.wiki/wiki/Histoire\\_de\\_la\\_grammaire\\_h%C3%A9bra%C3%A9](https://ru.firwiki.wiki/wiki/Histoire_de_la_grammaire_h%C3%A9bra%C3%A9)
- 11) <https://eleven.co.il/jewish-languages/general-info/11655/>

**Açar sözlər:** mürəkkəb söz, söz birləşməsi, mürəkkəbləşmə prosesi, fleksiya, leksik proses, komponent  
Ключевые слова: сложное слово, словосочетание, процесс словосложения, флексия, лексический процесс, компонент.

Key words: compound word, phrase, word composition process, inflection, lexical process, component.

#### **Различия между сложными словами и словосочетаниями в современном иврите** **РЕЗЮМЕ**

По мере развития промышленности и технологий количество слов в языке меняется, и в языке появляется много новых слов. Следует отметить, что образование сложных слов является одним из сложнейших процессов языкознания. Сложные слова в языке не появляются сами по себе или из-за желаний и желаний отдельных личностей. Образование сложных слов происходит в результате наших взаимоотношений с внешним миром и нашего отношения к нему. В иврите существует большое сходство как между сложными словами, так и словосочетаниями, но это сходство нельзя считать полным сходством. Хотя сложные слова по форме схожи со словосочетаниями, между ними имеются весьма существенные различия.

#### **Differences between compound words and phrases in modern hebrew** **SUMMARY**

As industry and technology develop, the number of words in a language changes, and many new words appear in the language. It should be noted that the formation of compound words is one of the most complex processes in linguistics. Compound words in a language do not appear by themselves or because of the wishes and desires of individuals. The formation of compound words occurs as a result of our relationships with the outside world and our attitude towards it. In Hebrew, there is a great similarity between both compound words and phrases, but this similarity cannot be considered complete similarity. Although compounds are similar in form to phrases, there are very significant differences between them.

**RƏYÇİ: PROF. N.N.Məmmədov**